

ISSN 1452-7367
Vol. 10, br. 3. 2011.

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
IZDAVAČKI CENTAR - CIDD

**SPECIJALNA EDUKACIJA
I REHABILITACIJA**

**SPECIAL EDUCATION
AND REHABILITATION**

3

Beograd, 2011.

Izdavač
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Visokog Stevana 2, Beograd
Izdavački centar - CIDD

Za izdavača
Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Glavni i odgovorni urednik
Doc. dr Vesna Vučinić

Uređivački odbor
Prof. dr Milica Gligorović Prof. dr Svetlana Slavnić
Prof. dr Nadica Jovanović-Simić Prof. dr Danijela Ilić-Stošović
Prof. dr Vesna Žunić-Pavlović Mr Slobodanka Antić

Međunarodni uređivački odbor
Doc. dr Mira Cvetkova-Arsova, Univerzitet u Sofiji "St. Kliment Ohridsky",
Bugarska, Prof. dr Igor Leonidovič Trunov, Akademik Ruske akademije prirodnih
nauka, Rusija, Prof. dr Zora Jačova, Univerzitet "Sv. Kiril i Metodije" Skoplje,
Makedonija, Prof. dr Viviana Langher, Univerzitet "La Sapienza", Rim, Italija
Prof. dr Tina Runjić, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska
Dr Ingrid Žolgar Jerković, Univerzitet u Ljubljani, Slovenija
Prof. dr Vassilis Argyropoulos, Univerzitet u Tesaliji, Grčka

Jezička redakcija teksta
Mr Maja Ivanović

Prevodilac za engleski jezik
Maja Ivančević Otanjac

Sekretar redakcije
Sanja Ćirić

Tiraž
200

Štampa
"Planeta Print", Beograd

ISSN 1452-7367

Časopis izlazi četiri puta godišnje. Od 2010. godine u finansiranju časopisa
učestvuje Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

Beograd, Visokog Stevana 2, 2920 451, Email: pdnauka@fasper.bg.ac.rs

Publisher:
University of Belgrade
Faculty of Special Education and Rehabilitation
Visokog Stevana 2, Belgrade
Publishing Center - CIDD

For the Publisher
Prof. Jasmina Kovačević, PhD, Dean

Editor-in-Chief
Doc. Vesna Vučinić, PhD

Editorial Board
Prof. Milica Gligorović, PhD Prof. Svetlana Slavnić, PhD
Prof. Nadica Jovanović-Simić, PhD Prof. Danijela Ilić-Stošović, PhD
Prof. Vesna Žunić-Pavlović, PhD Slobodanka Antić, MA

International Editorial Board
Doc. Mira Cvetkova-Arsova, PhD, Sofia University "St. Kliment Ohridsky",
Bulgaria, Prof. Igor Leonidovič Trunov, PhD, Academician of the Russian Academy
of Natural Sciences, Russia, Prof. Zora Jačova, PhD, University "St. Cyril and
Methodius", Macedonia, Prof. Viviana Langher, PhD, University "La Sapienza",
Roma, Italy, Prof. Tina Runjić, PhD, University of Zagreb, Croatia, Ingrid Žolgar
Jerković, PhD, University of Ljubljana, Slovenia, Dr Vassilis Argyropoulos, PhD,
University of Thessaly, Department of Special Education, Greece

Serbian Proofreading
Maja Ivanović, MA

Translation into English
Maja Ivančević Otanjac

Secretary
Sanja Ćirić

Number of copies:
200

Printed by:
"Planeta Print", Belgrade

ISSN 1452-7367

Published four times a year. Financial support since 2010:
Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia.

Belgrade, Visokog Stevana 2, +381 11 2920 451, Email: pdnauka@fasper.bg.ac.rs

Irena STOJKOVIĆ¹
Fadilj EMINOVIĆ
Sanja DIMOSKI
Aleksandra GRBOVIĆ
Radmila NIKIĆ
*Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju*

POJAM O SEBI SLABOVIDIH ADOLESCENATA I NJIHOVIH VRŠNJAKA NEOŠTEĆENOG VIDA²

Cilj istraživanja bio je da ispitamo da li se slabovidi adolescenti razlikuju od vršnjaka neoštećenog vida u pogledu dimenzija pojma o sebi. Uzorkom je obuhvaćeno 49 slabovidih ispitanika i 123 ispitanika neoštećenog vida uzrasta 14-18 godina koji pohađaju škole u Beogradu. Korišćene su skale pojma o sebi Opačića (1995) i skala opšteg samopoštovanja Rozenberga (Rosenberg, 1965). Rezultati su pokazali da slabovidi adolescenti imaju niže opšte samopoštovanje i niže procenjuju vlastitu fizičku privlačnost, dok se u pogledu sledećih dimenzija pojma o sebi: intelektualne sposobnosti, fizičke sposobnosti, vrednovanje od strane drugih i racionalnost-emosivnost ne razlikuju od vršnjaka neoštećenog vida. Rezultati upućuju na potrebu daljih istraživanja mehanizama kojim slabovidost utiče na formiranje pojma o sebi.

Ključne reči: *slabovidost, pojam o sebi, samopoštovanje, adolescenti*

1 E-mail: irenas@fasper.bg.ac.rs

2 Rad je realizovan u okviru projekta "Efekti primenjene fizičke aktivnosti na lokomotorni, metabolički, psiho-socijalni i vaspitni status populacije R Srbije" pod brojem III 47015, a kao deo podprojekta "Efekti primenjene fizičke aktivnosti na lokomotorni, metabolički, psiho-socijalni i vaspitni status populacije osoba sa posebnim potrebama R Srbije" koji je finansiran od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj R Srbije – Ciklus naučnih projekata 2011-2014.

Slabovidost se, kao i drugi oblici ometenosti, odražava na različite domene psihosocijalnog funkcionisanja osoba (Hurre i Aro, 2000; Kef, 2002). Uticaj slabovidosti na psihosocijalno funkcionisanje je uglavnom posredan, određen činocima spoljašnje sredine. U tom procesu naročito su značajni činoci društvenog okruženja: ekonomski, kulturni, obrazovni i vrednosni.

U naučnoj literaturi se sreću brojna određenja pojma o sebi. Na osnovu analize definicija pojma o sebi različitih autora, Havelka zaključuje da se pojam o sebi najčešće određuje kao "ukupnost opažaja, misli i osećanja, ocena i predviđanja osobe o sebi kao iskustvenom objektu i kao učesniku u interakciji sa fizičkim i socijalnim okruženjem" (Havelka, 1992:175). Prema stanovištu većine savremenih autora, među kojima je i Harter (Harter, 1990), pojam o sebi je izdiferenciran, odnosno osoba opaža i vrednuje vlastito funkcionisanje u pojedinim oblastima relativno nezavisno od toga kako opaža i vrednuje svoje funkcionisanje u drugim oblastima. Međutim, mada izdiferenciran, pojam o sebi je integrisan, što znači da osoba na osnovu doživljaja vlastitog funkcionisanja u pojedinim domenima gradi opštu sliku, doživljaj vlastite ličnosti. Mogu se razlikovati opisna i vrednosna komponenta pojma o sebi. Opisnu komponentu pojma o sebi čine uverenja osobe o vlastitim osobinama. Vrednosnu komponentu pojma o sebi predstavlja samopoštovanje. Prema Džejsmu (James, 1890/1950), samopoštovanje osobe se može izraziti kao odnos između onoga što osoba postiže i njenih ambicija. Iz ovoga proizlazi da samopoštovanje raste kako sa povećanjem uspešnosti osobe, tako i sa smanjenjem njenih ambicija. Prema Rozenbergu (Rosenberg, 1979), jednom od najuticajnijih istraživača pojma o sebi, samopoštovanje nije jednostavan zbir vrednovanja vlastitog funkcionisanja u različitim domenima, već doprinos različitim domena izgradnji opšteg samopoštovanja zavisi od važnosti koju za osobu imaju pojedini domeni. Iz ovakvog teorijskog stanovišta, prema kome je pojam o sebi izdiferenciran i celovit, proističe i da se pri empirijskoj proceni pojma o sebi pažnja usmerava kako na procenu vlastite uspešnosti u pojedinim domenima, tako i na opšte samopoštovanje (Opačić, 1995).

Prema ogledalnom modelu selfa (*looking glass model of self*) koji je razvio Kuli (Cooley, 1902), pojam o sebi osoba gradi pounutrenjem stavova značajnih osoba prema njoj. Dakle, mi gradimo samopoštova-

nje na osnovu procene koju o nama izražavaju za nas značajne osobe. Istraživanje koje su sproveli Kef i Deković (Kef i Deković, 2004) je pokazalo značaj podrške koju primaju od roditelja i vršnjaka za samopoštovanje adolescenata oštećenog vida.

Uticao društvenog okruženja na razvoj pojma o sebi odvija se i kroz proces socijalnog poređenja (Festinger, 1954). Osobe grade procenu o vlastitoj uspešnosti u pojedinim oblastima kroz poređenje sa sebi sličnim osobama. Takođe, ostvarivanje ciljeva koje je osoba sama sebi postavila, ili su pred nju postavljeni od drugih osoba, predstavlja kriterijum na osnovu kojih osobe grade sliku vlastite uspešnosti. Istraživanja pokazuju da slabovidni adolescenti imaju značajne teškoće u prevladavanju raznolikih situacija u okviru porodice, škole i širih socijalnih odnosa (Lopéz-Justicia, 2001). Iz toga se može pretpostaviti da oni negativnije procenjuju vlastite kompetencije u različitim oblastima od vršnjaka neoštećenog vida.

Dosadašnja istraživanja pojma o sebi slabovidnih adolescenata dala su nesaglasne nalaze. Lifšic i saradnici (Lifshitz, Hen & Weisse, 2007) su utvrdili statistički značajno pozitivnije vrednosti u svim domenima pojma o sebi adolescenata oštećenog vida (slabovidnih i slepih) u odnosu na adolescente bez oštećenja u Izraelu. Hure i Aro (Hurre & Aro, 1998) su utvrdili niže samopoštovanje devojaka sa vizuelnim oštećenjem od devojaka bez takvog oštećenja, dok nije bilo razlika u nivou samopoštovanja mladića sa vizuelnim oštećenjem i bez njega koji pohađaju redovne škole u Finskoj. Biti (Beaty, 1992) izveštava o nižim vrednostima samopoštovanja i nižim vrednostima porodičnog selfa (procene vlastite adekvatnosti u porodičnim odnosima) među slabovidnim adolescentima nego među adolescentima očuvanog vida, dok u drugim oblastima pojma o sebi nisu utvrđene značajne razlike između te dve grupe adolescenata na uzorku mladih iz Sjedinjenih Američkih Država.

Mogući razlog nesaglasnosti prikazanih rezultata je korišćenje različitih operacionalizacija, odnosno instrumenata za procenu pojma o sebi. Međutim, moguće je da ovi rezultati ukazuju na stvarne razlike koje postoje u efektima oštećenja vida na pojam o sebi među adolescentima u različitim zemljama. Naime, kako smo ukazali u uvodnom delu, efekti slabovidnosti na pojam o sebi uslovljeni su socijalnim činiocima koji potiču sa različitih nivoa, od neposredne interakcije sa

bliskim socijalnim okruženjem, do širokih kulturnih i ekonomskih faktora. Cilj ovog rada je da utvrdimo da li postoje razlike u pojmu o sebi između slabovidih adolescenata i njihovih vršnjaka neoštećenog vida na uzorku ispitanika iz naše zemlje.

METOD

Uzorak

Uzorak slabovidih je obuhvatio 49 adolescenata (25 mladića i 24 devojke) uzrasta 14 – 18 godina koji su u periodu ispitivanja pohađali sledeće škole u Beogradu: Osnovnu školu za zaštitu vida “Dragan Kovačević”, Školu za učenike oštećenog vida “Veljko Ramadanović” i Srednju medicinsku školu. Uslovi da ispitanici uđu u uzorak slabovidih bili su da su slabovidni i da imaju intelektualni količnik iznad vrednosti 80. Slabovidost je određena kao oštećenje pri kome osoba na boljem oku, sa korekcijom, ima oštrinu vida u opsegu od 0,05 do 0,3. Podatke o oštećenju vida i intelektualnom količniku, na osnovu kojih smo vršili odabir ispitanika, preuzeli smo iz školske dokumentacije o učenicima.

Uzorkom ispitanika neoštećenog vida obuhvaćeno je 123-oje adolescenata (60 mladića i 63 devojke). Pri tome, vodili smo računa da uzorci ispitanika sa oštećenjem i bez oštećenja vida budu ujednačeni na nivou grupa u pogledu pola, godina i školskog uspeha. Ujednačenost po mestu stanovanja je postignuta samo na srednjoškolskom uzrastu, s obzirom da nismo mogli da dođemo do ispitanika osnovnoškolskog uzrasta neoštećenog vida koji borave u domu za učenike.

Procedura ispitivanja

Nakon dobijanja saglasnosti od uprava škola za sprovođenje ispitivanja, pristupili smo prikupljanju podataka. Ispitanike smo upoznali sa ciljevima istraživanja i pitali ih za saglasnost da učestvuju u njemu. Ispitanicima neoštećenog vida instrumenti su zadavani grupno u pisanom obliku. Ispitivanje slabovidih je sprovedeno individualno, tako što im je istraživač čitao tvrdnje, a oni su se usmeno opredeljivali za ponuđene odgovore na skalama.

Instrumenti

Instrument za procenu pojma o sebi čiji je autor Opačić (1995) omogućava procenu vrednovanja vlastite uspešnosti odnosno sposobnosti u sledećim oblastima: fizička privlačnost, fizičke sposobnosti, opaženo vrednovanje ličnosti od strane drugih osoba, emocionalnost-racionalnost i intelektualne sposobnosti. Skale namenjene svakoj od oblasti su Likertovog tipa. Ispitanici su za svaku tvrdnju birali jedan od ponuđenih odgovora na petostepenoj skali (1 - uopšte ne, 2 - uglavnom ne; 3 - ni da ni ne; 4 - uglavnom da; 5 - u potpunosti da). U Tabeli 1 za svaku skalu je naveden broj stavki koje je čine, pouzdanost izražena Kronbahovim koeficijentom α unutrašnje konzistentnosti (Cronbach's α) utvrđena na poduzorcima ispitanika sa oštećenjem vida i bez oštećenja, kao i tvrdnja koja pokazuje najvišu korelaciju sa skalom u celini (posmatrano na celokupnom uzorku).

Tabela 1 - Skale instrumenta za procenu pojma o sebi Opačića (1995): broj tvrdnji, pouzdanost i reprezentativne tvrdnje

Skala	Broj tvrdnji	Kronbahov α koeficijent		Reprezentativna tvrdnja
		Slabovidni	Bez oštećenja vida	
Fizička privlačnost	12	.78	.91	Zadovoljan/na sam svojim izgledom..
Fizičke sposobnosti	12	.86	.86	Osećam da imam puno snage.
Vrednovanje od drugih	14	.84	.96	Drugi ljudi imaju dobro mišljenje o meni.
Emocionalnost-racionalnost	9	.80	.88	Teško mi je da sakrijem ono što osećam.
Intelektualne sposobnosti	13	.85	.88	Malo mi je potrebno da nešto shvatim.

Kako pokazuju vrednosti Kronbahovog alfa koeficijenta u Tabeli 1, utvrdili smo adekvatnu pouzdanost skala na oba poduzorka. Zanimljivo je da, dok je pouzdanost drugih skala približno jednaka među slabovidim i neslabovidim ispitanicima, na skalama fizičke privlačnosti i vrednovanja od drugih pouzdanost je znatno niža među slabovidima nego među drugim ispitanicima.

Skala opšteg samopoštovanja (Rosenberg, 1965) je skala koja ima široku primenu u istraživanjima. Sastoji se iz 10 tvrdnji od kojih sa skalom u celini u našem istraživanju u najvećoj meri korelira stavka *Uopšteno govoreći zadovoljan/na sam sobom*. Pouzdanost skale koju smo utvrdili u našem istraživanju izražena Kronbahovim alfa koeficijentom iznosi .85 za obe grupe ispitanika. Na ovoj skali su ispitanici, kao i na instrumentu Opačića, procenjivali koliko se slažu sa svakom tvrdnjom birajući jedan od ponuđenih odgovora na ranije prikazanoj petostepenoj skali.

REZULTATI

Primenili smo jednosmernu analizu varijanse sa stanjem vida kao faktorom (kategorije: 1 - slabovidost; 2 - bez oštećenja) i dimenzijama pojma o sebi kao zavisnim varijablama za ispitivanje razlika u pojmu o sebi slabovidih adolescenata i adolescenata bez oštećenja vida. Rezultati su prikazani u Tabeli 2.

Tabela 2 - Rezultati jednosmerne analize varijanse za ispitivanje razlika u dimenzijama pojma o sebi između slabovidih adolescenata i adolescenata sa očuvanim vidom

Dimenzija	Slabovidi adolescenti		Adolescenti bez oštećenja vida		F (1,170)
	M	SD	M	SD	
Fizička privlačnost	3.18	.81	3.46	.75	6.71**
Fizičke sposobnosti	3.58	.72	3.44	.64	0,56
Vrednovanje od drugih	3.80	.73	3.92	.71	0.02
Emocionalnost-racionalnost	4.56	.93	4.39	.98	0.44
Intelektualne sposobnosti	3.92	.83	3.88	.86	1.09
Opšte samopoštovanje	3.44	.78	3.89	.65	15.35**

Legenda: M-aritmetička sredina; SD-standardna devijacija; **p < 0.01.

Podaci u Tabeli 2 pokazuju da slabovidi adolescenti statistički značajno niže vrednuju svoju fizičku privlačnost od adolescenata bez oštećenja vida ($p < 0.01$). Dalje, opšte samopoštovanje statistički je značajno niže kod slabovidih nego kod njihovih vršnjaka bez oštećenja vida ($p < 0.01$). Nema statistički značajnih razlika između dve posmatrane grupe ispitanika u vrednovanju vlastite uspešnosti u sledećim domenima: fizičke sposobnosti, vrednovanje od drugih, racionalnost-emocionalnost i intelektualne sposobnosti.

DISKUSIJA

Cilj ovog rada je bio da istražimo da li postoje razlike u pojmu o sebi slabovidih adolescenata i adolescenata neoštećenog vida. Smatramo da ovaj problem ima teorijsku i praktičnu važnost. Sa teorijskog stanovišta, značajno je utvrditi da li se slabovidost odražava na pojam o sebi i, nadalje, na mehanizme kojima se taj uticaj ostvaruje. Sa praktičnog stanovišta, važno je utvrditi da li je slabovidost povezana sa nižim nivoima samopoštovanja kako bi se vaspitni rad sa slabovidim učenicima mogao usmeriti ka uklanjanju ili ublažavanju ovog negativnog efekta.

Kako smo u uvodnom delu rada ukazali, dosadašnja istraživanja o povezanosti pojma o sebi i slabovidosti dala su nesaglasne rezultate. To ukazuje da slabovidost ne deluje neposredno na pojam o sebi, već da njeni efekti zavise od drugih činilaca koji potiču od osobe, ali i od njenog društvenog okruženja. U ovom istraživanju smo nastojali da utvrdimo da li se slabovidi adolescenti u našoj sredini razlikuju od svojih vršnjaka neoštećenog vida u pogledu pojma o sebi.

Naši podaci su pokazali da instrumenti Opačića (1995) i Rozenberga (Rosenberg, 1965) razvijeni za populaciju osoba bez ometenosti pokazuju zadovoljavajuću pouzdanost na uzorku slabovidih adolescenata (ona se kreće u rasponu .78 - .86). Zanimljivo je da su koeficijenti pouzdanosti utvrđeni među slabovidim i neslabovidim ispitanicima približno jednakih vrednosti izuzev na skalama procene fizičke privlačnosti i vrednovanja od strane drugih na kojima je niža pouzdanost među slabovidim adolescentima. To ukazuje na postojanje nesigurnosti ovih adolescenata u pogledu vrednovanja svog fizičkog izgleda i u pogledu toga kako ih vide i prihvataju osobe iz njihove okoline.

Rezultati našeg istraživanja su pokazali da slabovidni adolescenti imaju lošiju sliku o vlastitoj fizičkoj privlačnosti od vršnjaka neoštećenog vida. Radoman (1986) je primenom tehnike crteža ljudske figure utvrdila da slabovidni adolescenti pokazuju "poremećaj u telesnoj šemi, telesnom Ja i slici o sebi" kao i da ispoljavaju anksioznost u vezi sa sopstvenim telom i slikom o sebi. Slabovidnost je često praćena spolja vidljivim deformacijama očiju, prisilnim držanjem glave ili celog tela, smanjenom brzinom i skladnošću telesnih kretnji. Usled ovoga, slabovidni se tokom odrastanja češće sreću sa ismevanjem vršnjaka, što kod njih može dovesti do sniženog vrednovanja vlastitog fizičkog izgleda.

Rezultati takođe pokazuju da slabovidni ispitanici imaju staistički značajno niže samopoštovanje od ispitanika neoštećenog vida. Objašnjenje ovog nalaza moguće je tražiti u više pravaca. Najpre, kako smo ukazali u uvodnom delu rada, samopoštovanje osobe se formira pod uticajem socijalnog okruženja, pri čemu je posebno značajan odnos roditelja prema detetu tokom detinjstva. Biti (Beatty, 1992) ukazuje da roditelji dece sa vizuelnim oštećenjima, usled osećanja krivice, pokazuju sklonost ka prezaštitničkom i povlađujućem odnosu prema njima. Ovo vodi ka još većem ograničenju detetove samostalnosti, koja je i inače umanjena usled oštećenja vida. Kao posledicu, deca imaju manje mogućnosti da dožive osećaj uspeha u ovladavanju različitim veštinama što može negativno uticati na njihovo samopoštovanje. Dalje, stavovi šireg socijalnog okruženja takođe su značajni u izgradnji samopoštovanja osobe. Slabovide osobe izveštavaju o većim teškoćama u sklapanju prijateljstava i izraženijem osećanju usamljenosti od osoba bez oštećenja. Njihova društvena mreža je ograničena na porodicu, rođake i osobe sa ometeneošću (Huurre & Aro, 1998). Istraživanja sprovedena u našoj zemlji ukazuju da u različitim kategorijama stanovništva prevlađuju negativni stavovi prema osobama sa ometeneošću (Matejić-Đuričić i Đuričić, 2007), kao što su otvoreno ili prikriveno odbacivanje, omalovažavanje i sažaljenje. Ovakvi stavovi mogu se odraziti na samopoštovanje osoba. Treće, prema Džejmsu (James, 1950), samopoštovanje se može izraziti kao odnos postignuća i aspiracija individue. Slabovide osobe se susreću sa izraženijim teškoćama u porodičnom, školskom i socijalnom funkcionisanju od njihovih vršnjaka neoštećenog vida (López-Justicia, 2001), što se odražava na samopoštovanje. U našem istraživanju se nije pokazala tendencija ka

izgradnji zaštitnog idealnog pojma o sebi ili lažnog samopouzdanja na koje su ukazala ranija istraživanja (Beaty, 1992; Stanimirović, 2005, prema Stanimirović i Žigić, 2006). Ovo zaključujemo na osnovu toga što slabovidni adolescenti ni u jednom domenu pojma o sebi nisu postigli vrednosti više od vrednosti vršnjaka neoštećenog vida.

Nismo utvrdili statistički značajne razlike između slabovidnih adolescenata i adolescenata bez oštećenja vida u pogledu procene vlastitih fizičkih i intelektualnih sposobnosti, vrednovanja od strane drugih i racionalnosti-emocionalnosti. Utvrdili smo statistički značajne razlike između dve grupe ispitanika u pogledu opšteg samopoštovanja i procene svoje fizičke privlačnosti koje nisu velike. To ukazuje da slabovidni adolescenti raspolažu uglavnom zadovoljavajućim vlastitim snagama i podrškom okoline da izgrade pozitivan pojam o sebi. Pfajfer i Pinkart (Pfeiffer & Pinguart, 2011) su utvrdili da adolescenti oštećenog vida pokazuju veće teškoće od drugih adolescenata u oblasti uklapanja u vršnjačku grupu i romantičnih odnosa, ali da se ne razlikuju od njih u pogledu procene vlastite uspešnosti savladavanja razvojnih zadataka u brojnim drugim oblastima: prihvatanju pubertetskog sazrevanja, razvoju identiteta, autonomiji u odnosu na roditelje, izboru profesije, sticanju profesionalnih kompetencija, razvoju realističnog samo-opažanja, bliskim prijateljstvima, svesnosti o polnoj ulozi i socijalno-političkoj svesnosti.

Na kraju, potrebno je da ukažemo na metodološku teškoću sadržanu u istraživanju. Dok su skale za procenu pojma o sebi ispitanicima neoštećenog vida zadavane grupno, u pisanoj formi, slabovidnim adolescentima su zadavane usmeno i individualno. Način zadavanja je mogao da utiče na težnju slabovidnih ispitanika da se prikažu u većoj meri na društveno poželjan način, odnosno da biraju među odgovorima one koji ukazuju na pozitivniji pojam o sebi.

ZAKLJUČAK

Možemo zaključiti da se slabovidost kod adolescenata negativno odražava na pojam o sebi, mada efekti nisu veliki. Potrebno je dalja istraživanja usmeriti na utvrđivanje činilaca koji učestvuju u ovoj vezi i mehanizama putem kojih se ta veza ostvaruje. Teorijska razmatranja

i dosadašnji empirijski nalazi ukazuju da izvore ove veze treba tražiti pre svega u interakciji slabovidih i njihovog socijalnog okruženja. Ova saznanja omogućiće delovanje u pravcu unapređenja pojma o sebi slabovidih adolescenata.

LITERATURA

1. Beaty, L. A. (1992). Adolescent self-perception as a function of vision loss. *Adolescence*, 27, 707-714.
2. Cooley, C. H. (1902). *Human nature and the social order*. New York: Charles Scribner & Sons.
3. Festinger, L. A. (1954). Theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117-140.
4. Harter, S. (1990). Self and identity development. U: S. Feldman & G. Elliott (Eds.), *At the Threshold* (pp. 352-387). Cambridge: Harvard University Press.
5. Havelka, N. (1992). *Socijalna percepcija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
6. Huurre, M., & Aro, H. M. (1998). Psychosocial development among adolescents with visual impairment. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 7, 73-78.
7. Huurre, M., & Aro, H. M. (2000). The psychosocial well-being of Finnish adolescents with visual impairments versus those with chronic conditions and those with no disabilities. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 94, 625-637.
8. James, W. (1890/1950). *The principles of psychology*. New York: Dover.
9. Kef, S. (2002). Psychosocial adjustment and the meaning of social support for visually impaired adolescents. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 96, 22-37.
10. Kef, S. & Dekovic, M. (2004). The role of parental and peer support in adolescents well-being: a comparison of adolescents with and without a visual impairment. *Journal of Adolescence*, 27, 453-466.

11. Lifshitz, H., Hen, I., Weisse, I. (2007). Self-concept, adjustment to blindness, and quality of friendship among adolescents with visual impairments. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 101, 96-107.
12. Lopez-Justicia, M. D., Pichardo, M. C, Amezcua, J. A., & Fernandez, E. (2001). The Self-Concepts of Spanish Children and Adolescents with Low Vision and Their Sighted Peers. *Journal of Visual Impairment and Blindness* 95(3), 150-60.
13. Matejić-Đuričić, Z., Đuričić, M. (2007). Socijalni stavovi studenata prema ometenima. U: D. Radovanovic (Ur.) *Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji*, 87-106. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
14. Opačić, G. (1995). *Ličnost u socijalnom ogledalu*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
15. Pfeiffer, J. P. & Piquart, M. (2011). Attainment of developmental tasks by adolescents with visual impairments and sighted adolescents. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 105, 33-44.
16. Radoman, V. (1986). Crtež ljudske figure u funkciji istraživanja ličnosti gluvih, slabovidih i cerebralno paralitičnih. *Psihologija*, 19, 128-137.
17. Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
18. Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the self*. New York: Basic Books.
19. Stanimirović, D., Žigić, V. (2006). Životna perspektiva slepih adolescenata. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 1-2, 47-58.

SELF-CONCEPT OF LOW VISION ADOLESCENTS AND THEIR PEERS WITHOUT VISUAL IMPAIRMENT

Irena Stojković, Fadilj Eminović, Sanja Dimoski,
Aleksandra Grbović, Radmila Nikić
University of Belgrade
Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

The aim of the study was to investigate differences in self-concept between partially sighted adolescents and their peers without visual impairment. The sample included 49 low vision adolescents and 123 adolescents without visual impairment aged 14 -18 who attended schools in Belgrade. Self-concept was measured using scales developed by Opačić (1995) and Rosenberg's scale of general self-esteem (Rosenberg, 1965). The results show that low vision adolescents have lower general self-esteem and lower levels of self-perceived physical attractiveness than their peers without visual impairment. There are no differences between the two groups in terms of other dimensions of self-concept: self-perceived intellectual and physical abilities, perceived attitudes of other persons toward oneself and rationality-emotiveness. Further research should focus on mechanisms through which low vision influences adolescents' self-concept.

Key words: low vision, self-concept, self-esteem, adolescents

Primljeno, 5. 9. 2011.

Prihvaćeno, 22. 9. 2011.